

Tajemnice kutnowskich koszar. Koszary 37 Pułku Piechoty.

U progu odradzającej się Polski powstawały także jednostki wojska polskiego, które musiały stanąć do walki o granice państwa. Tak było w przypadku pułku piechoty, który na stałe wpisał się w dzieje Kutna, tu bowiem zlokalizowano koszary 37 Pułku Piechoty im. ks. Józefa Poniatowskiego. Początkowo batalion zapasowy pułku pod dowództwem mjr. Wilhelma Zwonarza 16 kwietnia 1919 r. przybył do Łęczycy. Jednak 23 stycznia 1920 r. batalion został przeniesiony do Kutna, a w Łęczycy pozostała tylko jedna kompania marszowa¹. Pułk powrócił ostatecznie do Kutna 28 kwietnia 1921 r. i powitany został niezwykle uroczystie i radośnie przez mieszkańców miasta z burmistrzem Tadeuszem Klepą na czele².

Rozpoczął się okres służby garnizonowej pułku, który ulokowano w koszarach. Budynek garnizonowy były usytuowane na terenie miasta w różnych punktach. Jako koszary pułkowe w dotychczasowej literaturze wskazywano obiekt przy obecnej ul. Grunwaldzkiej, używając określenia, że są to budynki koszar po byłym rosyjskim 4 pułku strzelców z czasów zaborów, zajęte przez 37 pp w 1920 r. na dowództwo i sztab pułku oraz I i II batalion, a także służby³. Jednak według przeprowadzonej kwerendy archiwalnej oraz porównując plany miasta to określenie nie znajduje potwierdzenia. Trzeba jednak cofnąć się nieco w przeszłość, bowiem koszary 37 pp nie są pierwszymi jakie istniały w Kutnie i trzeba prześledzić tu ich rozwój od XIX w.

Pierwsze informacje związane z koszarami dotyczą okresu Księstwa Warszawskiego, kiedy miasto posiadał Walenty Rzętkowski, ale wówczas w miasto jeszcze nie posiadało budynków przeznaczonych na ten cel, a wojsko stacjonowało na kwaterach prywatnych⁴.

Inicjatywa budowy koszar dla garnizonu i wojsk pieszych i konnych (Kutno było miastem etapowym) wyszła w 1822 r. ze strony A. Gliszczyńskiego, który już w tym czasie wybudował „dużym kosztem” lazaret i stajnie dla wojska. Właściciel miasta dostrzegając uciążliwość dla mieszczan kwaterowania wojska na terenie prywatnych posesji, chciał postawić swoim kosztem także koszary, ale Komisarz Rządowy Spraw Wojskowych, do którego A. Gliszczyński zwrócił się w sprawie budowy koszar, odmówił zalecając zasilenie dochodów miasta poprzez budowę szlachtuzu. Niezrażony odmową A. Gliszczyński w 1824 r. dla potrzeb koszar przystosował spichlerz w folwarku Kutno [obecna ul. Bema]⁵.

¹ E. Walczak, *37 pułk piechoty*, Warszawa 1991, s. 16.

² „Tygodnik Kutnowski”, nr 18 z 1921 r.

³ K. Stasiak, *Z dziejów 37 Łęczyckiego Pułku Piechoty im. ks. Józefa Poniatowskiego w latach 1918 – 1939*, „Kutnowskie Zeszyty Regionalne”, t. IV, Kutno 2000, s. 237 – 238.

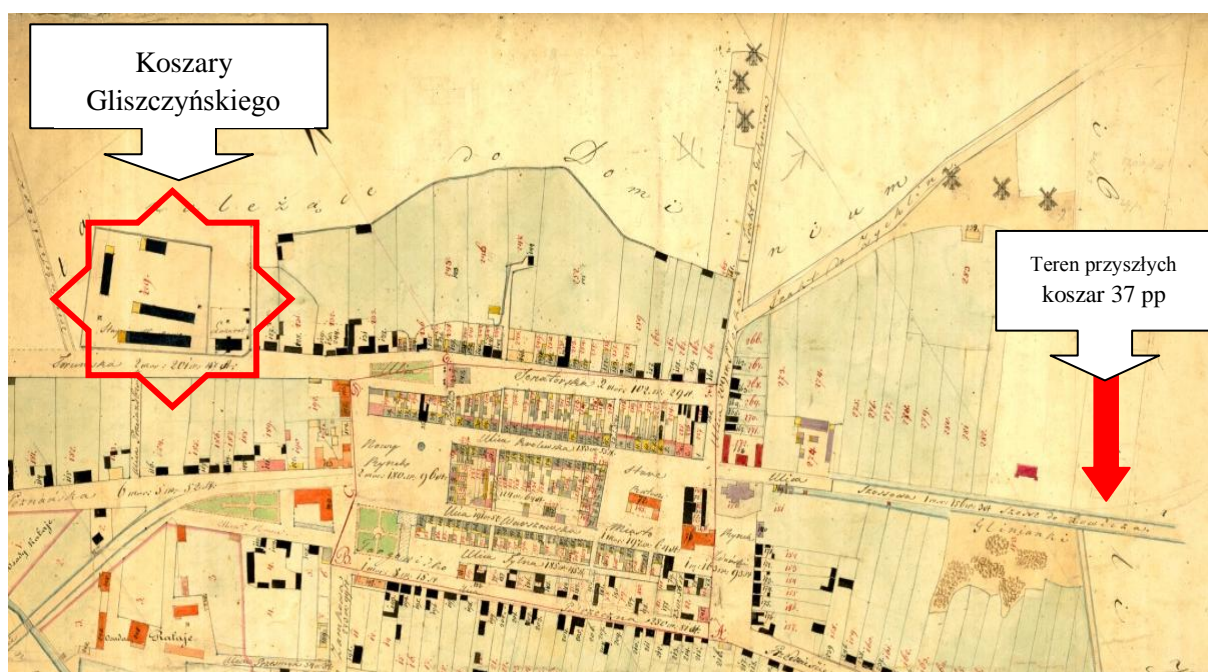
⁴ E. Bergman, M. Barbasiewicz, J. Jarnajczyk, *Kutno. Studium historyczno – urbanistyczne* [dalej: E. Bergman], Warszawa 1980, maszynopis w archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie, s. 28. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), sygn. 1015, z 13 lipca 1810 r.

⁵ E. Bergman, s. 29. AGAD, KRSW sygn. 1016 z 4 kwietnia 1827 r., 24 października 1827 r.; Komisja Rządowa Wojny (dalej: KRW), sygn. 101 z 1824 r. W skład tego zespołu folwarcznego wchodziły: rządówka - obecnie dom mieszkalny, murowany z pol. XIX w., stajnia - obecnie magazyn, murowany z 2 poł. XIX w., obora

Budynek z końca XVIII w., który funkcjonował jako spichlerz, w okresie międzywojennym, w 1927 r. w dokumentach starostwa powiatowego w Kutnie określono jako bożnica w danym folwarku Kutno, a okna w szczytach wybito podczas przerabiania bożnicy na spichlerz⁶.

Koszary przy ul. Bema były miejscem stacjonowania w XIX w. pułków rosyjskich, a po 1920 r. plutonów: artylerii piechoty, przeciwpancernego, zwiadowczego, łączności, pionierów, gazowego oraz kompanii gospodarczej 37 pp. Tutaj też znajdowały się magazyny mobilizacyjne, rusznikarnia, stajnie, ujeżdżalnia, działobitnia. W 1931 r. budynek przeszedł kapitalny remont⁷.

Zachowany plan miasta z 1826 r. pokazuje już cały kompleks koszarowy zlokalizowany przy dzisiejszych ulicach 29-go Listopada i Żółkiewskiego (obejmujący nieistniejące dziś stajnie oraz lazaret, który mocno przebudowany na potrzeby koszar w 1877 r. i 1892 r.⁸ oraz w 1979 r. zachował się do dziś) oraz niewidoczna część przy ul. Bema. Natomiast przy ul. Szosowej (dziś Grunwaldzka) nie ma jeszcze żadnej zabudowy.

Fot. 1. Fragment planu miasta Kutno z 1826 r. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

- obecnie magazyn, murowany z końca XIX w., stodoła - obecnie budynek gospodarczy, murowany z 2 poł. XIX w., spichlerz, obecnie dom mieszkalny, murowany z końca XVIII w., przebudowany na potrzeby koszar 37 pp w latach 1926-39, ponownie przebudowany po 1945r.

⁶ Archiwum miasta stołecznego Warszawy (dalej: AmstW), Akta Konserwatora Zabytków (dalej: AKZ), sygn. 295, k. 160; Warszawski Urząd Wojewódzki (dalej: WUW), sygn. 2583, Wykaz zabytków woj. Warszawskiego 1924 – 27, k. 6. Bożnice gmina żydowska miała oddać dziedzicowi miasta po ukończeniu budowy synagogi w Kutnie.

⁷ AmstW, AKZ, sygn. 295, k. 139, 163-164; *Zabytki Architektury i Budownictwa w Polsce, woj. łódzkie*, Warszawa 1971, t. VII, z. 9, s. 13. Budynek dawnego spichlerza wpisany jest do rejestru zabytków na mocy decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o numerze 320/411/Ł z dn. 7 II 1967r.

⁸ AmstW, Rząd Gubernialny Warszawski (dalej: RGW), ref. XVIII, sygn. 9, k. 11 z 1891, sygn. 273, k. 37 – 38, z 1882 r.

Fot. 2. Koszary na ul. Bema, okres międzywojenny. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

Fot. 3. Budynek przy ul. Bema, stan po 1945 r. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

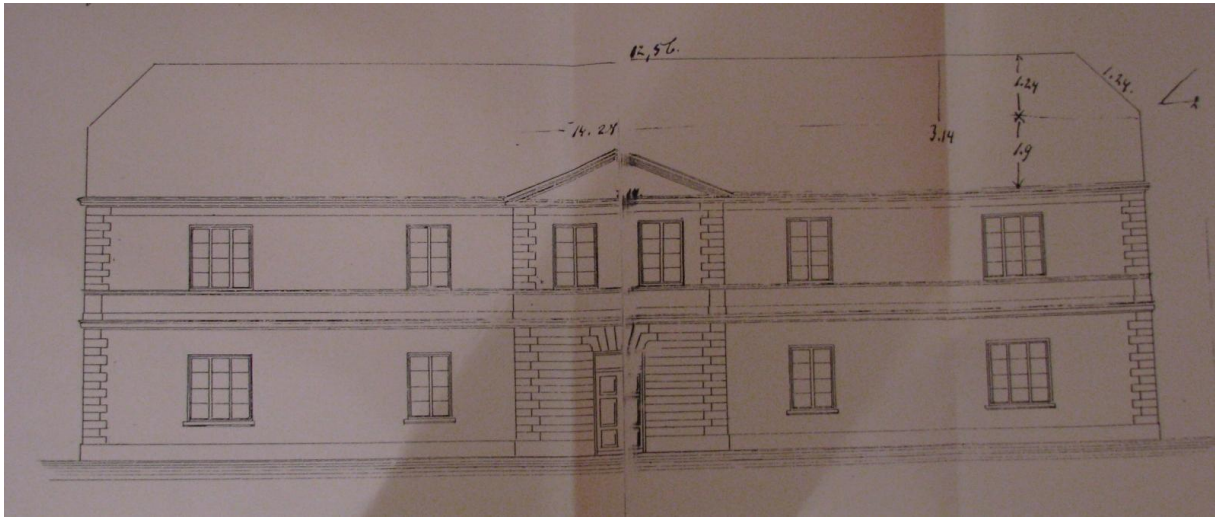

Fot. 4. Lazaret z 1824 r. Stan z 1937 r.. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie

Kolejny etap rozbudowy koszar, to okres 2 poł. XIX w. ówczesny właściciel miasta Feliks Mniewski sprzedał w 1862 r. budynek tzw. starej oberży przy dzisiejszym Placu Wolności na cele publiczne⁹. Władze carskie zdecydowały się po pewnym czasie umieścić

⁹ AGAD, KRSW, sygn. 1022.

tu koszary 4 pułku strzelców, które przebudowano parokrotnie, m.in. w 1874, 1877 – 79, 1881 i zwłaszcza przystosowano na cele wojskowe w 1897 r.¹⁰. to właśnie ten budynek stał się głównym obiektem wojskowym wojsk rosyjskich stacjonujących w Kutnie.

Fot. 5. Koszary rosyjskie – budynek tzw. starej oberży sprzedany przez F. Mniewskiego - rzut elewacji frontowej z 1881 r. Źródło: E. Bergman, zał. 49.

Fot. 6. Dawne koszary rosyjskie – stan dzisiejszy. Fot. P. A. Stasiak

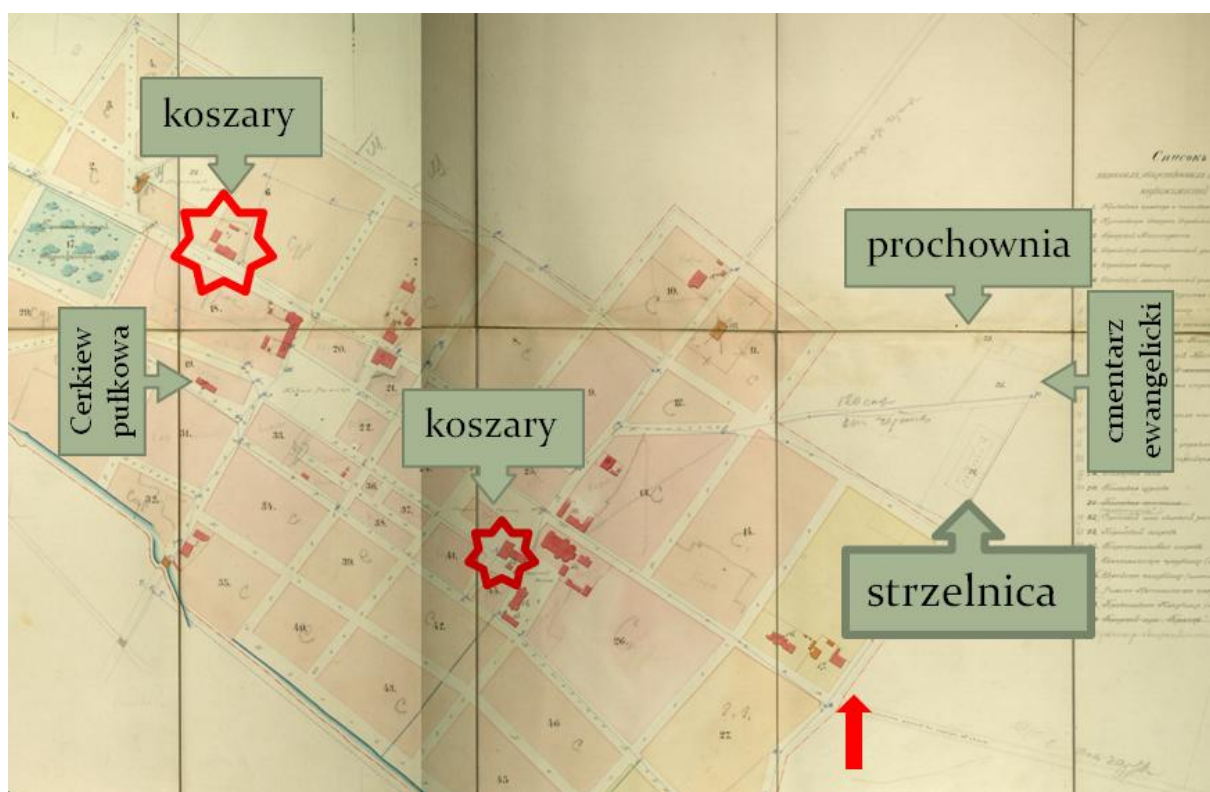
Budynek mieścił na parterze kasyno oficerskie¹¹. Budynek przeszedł w 1931 r. remont w wyniku którego zatracił stylowe cechy¹².

¹⁰ AmstW, RGW, ref. XVIII, sygn. 85, s. 11 z 1898. Budynek w okresie międzywojennym określano także, jako koszary Sobieskiego. E. Bergman, dz. cyt., zał. nr 49.

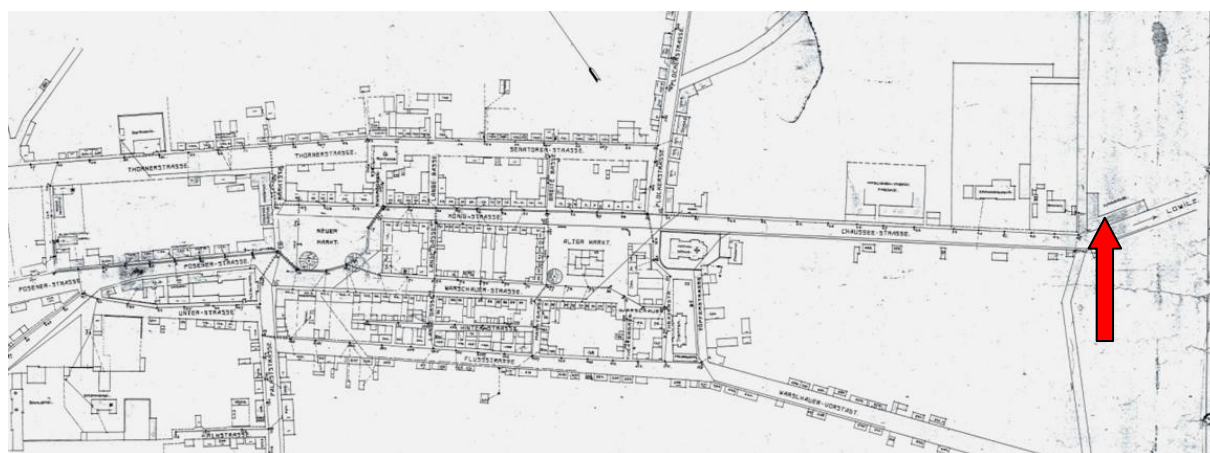
¹¹ Kasyno podoficerskie znajdowało się początkowo w cywilnym budynku przy ul. Podrzecznej 2, a następnie na terenie koszar przy ul. Szosowej (Grunwaldzkiej). K. Stasiak, dz. cyt., s. 238, przyp. 24.

¹² AmstW, Wojewódzki Konserwator Zabytków (dalej WKZ), sygn. 195, k. 138. K. Stasiak, dz. cyt., s. 238 – 239.

Stan zabudowy koszarowej znajdującej się w mieście potwierdza również plan z 1909 r., gdzie zaznaczono również obiekty wojskowe: lazaret, stajnie i pozostała zabudowa przy dzisiejszej ul. 29 –go Listopada (ówczesna ul. Toruńska) koszary przy Starym Rynku (Pl. Wolności), cerkiew pułkowa przy obecnej ul. Kilińskiego oraz strzelnica i prochownia położone w sąsiedztwie cmentarza ewangelickiego, na obszarze zajętym dziś przez osiedle na ul. Olimpijskiej. Warto tu zaznaczyć, że w tym czasie nie było jeszcze żadnej zabudowy w miejscu późniejszych koszar 37 pp.

Fot. 7. Fragment planu Kutna z 1909 r. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

Fot. 8. Fragment planu Kutna z 1917 r. (strzałką oznaczono budynek późniejszych koszar). Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

Początków istnienia budynku należy zatem szukać pomiędzy 1909 r. a 1917 r., bowiem na niemiecki planie miasta został już naniesiony budynek, który zajęło później polskie wojsko. Teren przyszłych koszar był scalany stopniowo od ok. 1908 r. W aktach notarialnych pojawiają się jako strony nazwiska: A. Vaedtke'go, Berkowicza, Płocińskich, Nowakowskich, Szymańskich, a ostatni 2 ha kawałek gruntu o kształcie trójkąta ostatecznie wykupiono od Dudzińskich w 1936 r. Dzięki temu teren koszar przybrał kształt regularnego prostokąta¹³.

Fot. 9. Budynek przy ul. Szosowej (Grunwaldzkiej) i Koszarowej w 1919 r. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

Budynek w 1919 r. był własnością Berka Zelmana i został wykupiony od niego w kwietniu 1920 r. za sumę 1 150 000 mk. Koszary były już zajmowane wtedy przez wojsko polskie (na mocy ustawy z 1919 r.) i budynek nieco został już zdewastowany i wymagał remontu¹⁴. W Zarządzie Budownictwa Wojskowego Rejonu kutnowskiego 28 kwietnia 1920 r. zebrali się członkowie Międzyministerialnej Komisji zwołanej ad hoc przez Ministra Spraw Wojskowych dla skupu koszar i budynków dla potrzeb Ministerstwa Spraw Wojskowych w okręgu Generalnym Łódzkim. W skład komisji wchodził: J. Lewandowski zastępca inspektora skarbowego okręgu kutnowskiego, T. Eberlein – przedstawiciel Ministerstwa Rolnictwa, R. Bowbelski architekt powiatu kutnowskiego, naczelnik Zarządu Budynków Wojskowych ppor Kuckiewicz oraz zastępca starosty Landau. Członkowie postanowili

¹³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Prokuratura Generalna (dalej: PG), sygn. 2041, Akta w sprawie nabycia przez Państwo na potrzeby władz wojskowych nieruchomości w Kutnie, k. 5.

¹⁴ AAN, PG, sygn. 2041, Akta w sprawie nabycia przez Państwo na potrzeby władz wojskowych nieruchomości w Kutnie, k. 8.

obejrzeć budynki: nieruchomości przy ulicach Szosowej i Koszarowej, stanowiącą własność Berka Zelmana. Stwierdzono wówczas, że budynki są w stanie średnim i wymagają lekkiego remontu. Przyjmując pod uwagę że stan budynków jest średni, jak również to że koszary znajdują się na krańcu miasta, członkowie komisji postanowili oszacować budynki murowane po 40 mk za metr sześcienny i plac ze względu na częściowe zabrukowanie po 11 mk za m². Razem szacuje się wartość nieruchomości na około 902 000 mk. Właściciel nieruchomości nr 264 zażądał jednak na posiedzeniu komisji sumy 2 000 000 mk., zmniejszając następnie żadaną sumę do 1 900 000 mk. Po usunięciu z sali obrad Zelmana, komisja przystąpiła do ostatecznego ustalenia sumy. Ustalono ostatecznie sumę 1 080 000 mk., a jeśli by się nie zgodził mała nastąpić przymusowy wykup za 902 000 mk. Zakomunikowano powyższe Zelmanowi, ale ten zażądał 1 200 000 mk. Posiedzenie komisji przerwano. Przedstawiciel MSW inżynier Kuckiewicz postawił wniosek, że *„eksploatacja i zarząd koszar prywatnych przynosi skarbowi państwa ogromne straty i to nie tylko finansowe, gdyż żołnierze widząc brak urządzeń pierwszej potrzeby, składają to na karb niedbałości Rządu o nich. Przeprowadzić zaś poważne zmiany w koszarach prywatnych jest rzeczą niepodobną. Sprawa odpłatnego udostępnienia na podstawie ustawy a dnia 11 IV 1919 może się przeciągnąć i zwiększyć koszta wykupu koszar”*. Komisja postanowiła zaproponować Zelmanowi za jego nieruchomości nr 284 1 150 000 mk., na co tym razem B. Zelman się zgodził. Wobec wykupu koszar Zelmana komisja uznała także za niezbędne, celem rozszerzenia terytorium koszarowego, wykupić plac na północny wschód od koszar Zelmana, powierzchni około 13 500 łokci kwadratowych, stanowiący własność Joanny Płocińskiej. Wezwany na posiedzenie komisji Ludwik Płociński w imieniu matki sprzedał powyższy plac wraz z odszkodowaniem za posiewy, za sumę 20 000 mk. W ten sposób 37 pp stał się właścicielem budynku i terenu koszar, który jednak z 4 pułkiem strzelców z czasów zaborów nie ma nic wspólnego.

Fot. 10. Budynek koszar 37 pp po 1927 r. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

Ponieważ koszary były dość ciasne i podobnie jak całe miasto nie były skanalizowane, około 1927 r. rozpoczęto rozbudowę koszar, w których dobudowano drugie piętro i skrzydło północne, dla stacjonującego przedtem w Łęczycy III batalionu. Prace wykonała firma budowlana Jana Brody z Torunia. W 1931 r. wzniesiono skrzydło północne. W 1932 roku wybudowano studnię, a w 1933 r. uruchomiono wodociągi i kanalizację na obydwu piętrach, rok później dobudowano kuchnię i pralnię. Na przełomie lat 20-tych i 30-tych powiększono również plac apelowy przez odkupienie ziemi od p. Szymańskiego¹⁵.

Fot. 11 i 12. Front budynku koszar przy ul. Szosowej w latach 30 – tych XX w. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

W koszarach przy ulicy Grunwaldzkiej stacjonowało dowództwo pułku, kompania sztabowa i wszystkie trzy bataliony liniowe, tam również znajdowała się świetlica i koncentrowało życie pułku. W latach trzydziestych dobudowano kuchnię, pralnię i wodociągi.

W 1928 r. stan zabudowy wykorzystywanej przez wojsko powiększono o dom podoficerski przy ul. Okrzei 1 oraz dom oficerski przy ul. Kościuszki 20, wybudowany w miejscu gdzie w 1917 r. mieszkańcy Kutna usypali pamiątkowy kopiec Kościuszki.

Fot. 13 i 14. Budynki z 1928 dla kadry podoficerskiej i oficerskiej na ul. Okrzei 1 i Kościuszki 20 – stan współczesny. Fot. P. A. Stasiak.

¹⁵ K. Stasiak, dz. cyt. s. 247.

Fot. 15 i 16. Fragmenty elewacji domów kadry zawodowej z 1928 r. Stan obecny. Fot. P. A. Stasiak.

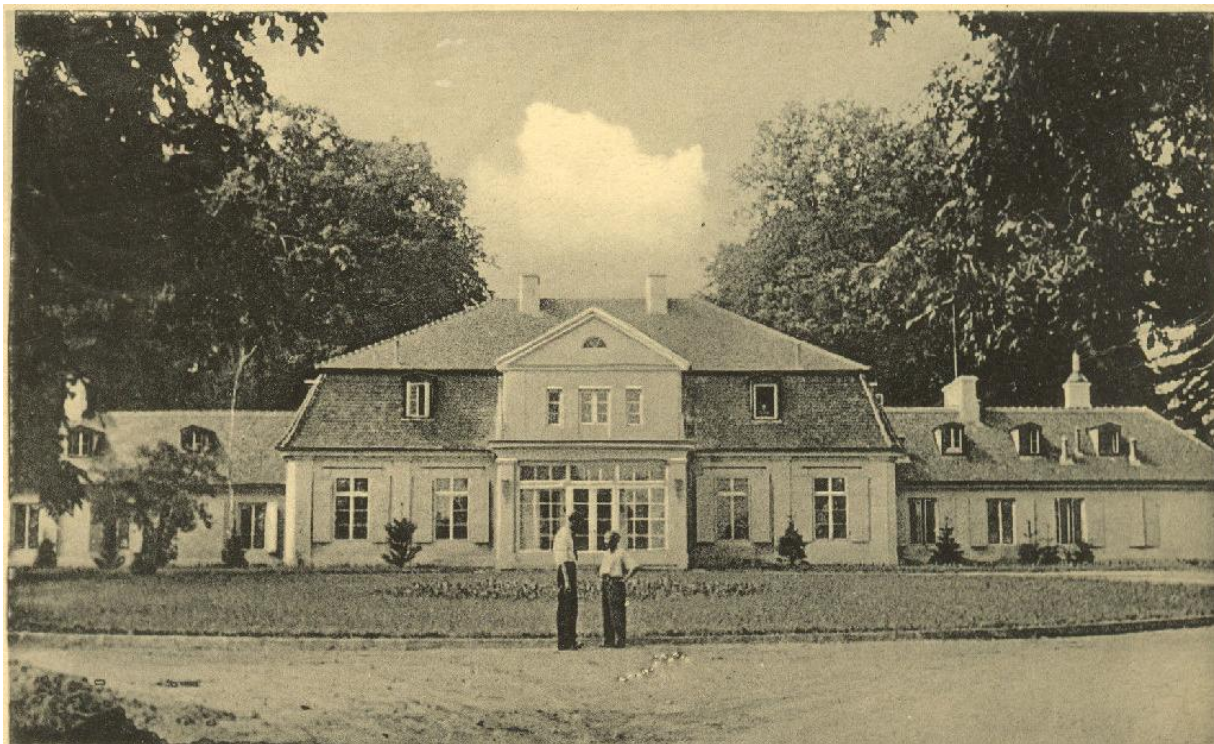
Fot. 17. Kort tenisowy przy domu oficerskim przy ul. Kościuszki 20. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

Fot. 18 i 19. Łaźnia na rogu ul. Toruńskiej i Okrzei obok budynku pompy zasilającej w wodę sąsiednią łaźnię. Stan obecny. Fot. P. A. Stasiak.

Dla potrzeb domu podoficerskie w sąsiedztwie wybudowano łaźnię wraz budynkiem , w którym umieszczono pompę zasilającą w wodę łaźnię,

Rozbudowa koszar nie w pełni zaspokoila potrzeby wojska, bowiem w okresie od 5 kwietnia do sierpnia 1931 r. kwaterą dla 300 żołnierzy 37 pp miał być Pałac Gierałty z wyłączeniem biblioteki znajdującej się na I piętrze oficyny. Na to nie zgodził się jednak Urząd Wojewódzki, jako że pałac był zabytkiem pod ochroną konserwatorską¹⁶.

Fot. 20. Pałac w Gierałtach, stan porzed 1939 r. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

¹⁶ AmstW, WKZ, sygn. 195, k. 142 – 147.

Na placu przy ul. Cmentarnej powstał plac do ćwiczeń konnych (dziś teren Spółdzielni Wielobranżowej przy ul. 29 – go Listopada). Ponadto na północ od koszar, przy ul. Oporowskiej znajdowała się prymitywna strzelnica 100 – metrowa, pamiętająca XIX w. Magazyn amunicji znajdował się początkowo w prowizorycznym połowym baraku na skraju rynku (Plac Wolności) strzeżony przez pojedynczego wartownika. Barak rozleciał się jednak po burzy, a amunicja wyleciała na ulicę. W 1928 r. na Florcu zbudowano magazyn amunicji w postaci podziemnego bunkra amunicyjnego wraz z wartownią. W dzielnicy Piaski na odkupionym przez garnizon terenie powstał plac ćwiczeń, boisko piłkarskie oraz wykopany przez pluton saperów basen pływacki. W styczniu 1930 r. wykupiono dzierżawiony uprzednio obszar nieużytków nad Ochnią w majątku Skłęczki, gdzie wkrótce powstała strzelnica z prawdziwego zdarzenia oraz duży plac ćwiczeń, a ok. 1937 r. rozpoczęto tam budowę nowych koszar¹⁷.

Podczas Kampanii Wrześniowej w koszarach przy dzisiejszej ul. Grunwaldzkiej zorganizowano szpital polowy, działający do pocz. 1940 r. Budynek w czasie okupacji został zajęty przez Niemców. W styczniu 1945 r. uruchomiono tu niemiecki szpital, a następnie szpital dla rekonwalescentów armii czerwonej. Od strony zachodniej znajdował się cmentarz żołnierzy radzieckich. Później budynek był administrowany przez JW na Skłęczkach, a w 1957 r. uruchomiono tu „Miflex”. Obecnie mieści się tu również szereg firm i sklepów.

Fot. 21. Budynek koszar w okresie okupacji hitlerowskiej – przed wejściem stoi niemiecki wartownik. Archiwum Muzeum Regionalnego w Kutnie.

¹⁷ K. Stasiak, dz. cyt., 248; Relacje J. Dzięciołowskiego, G. Kautza, S. Gieruli w zbiorach Muzeum Regionalnego w Kutnie.